

کتاب‌شناسی اسماعیلیه

● محمد نوری

هدف مجدوع از تألیف این اثر، معرفی آثار اسماعیلی و تشویق به مطالعه آنها و تقویت عرفان و ایمان مردم و ترویج کیش اسماعیلیه بوده است.^۱

به دلیل اسماعیلی بودن مؤلف، این فهرست با بصیرت و آگاهی کامل تدوین شده است و اطلاعات مفیدی از آثار اسماعیلی، جهان‌شناسی و دیانت اسماعیلیان به دست می‌دهد.

مجدوع از برخی منابع یاد می‌کند که به دست پژوهشگران جدید نرسیده است. از این رو برخی اطلاعات این فهرست بی‌نظیر است و در فهرستواره‌ها و حتی آثار اسماعیلی یافت نمی‌شود.

کتاب بر اساس نظام دانش دینی و نظام آموزشی مورد قبول اسماعیلیه تنظیم شده و دارای دوازده فصل و سه ضمیمه است. این فصل‌ها عبارت‌اند از: آموزش‌های ابتدایی، مواظظ، فقه، دیوان‌ها، نصیحت و اخلاق، تاریخ و سیر، علم باطن به ترتیب پایین به بالا، علم باطن غیر مرتب، منابع باطنیه برای سطح عالی، حقائق، منابع سطح عالی در علم باطن و آثار متفرقه.

اطلاعات عرضه شده ذیل هر مدخل بسیار مجمل و مختصر است. مثلاً در ذیل رساله‌الاجتهاد و الاثنه‌اء نوشته است: للمفضل ابن عمر مما رواه عن الصادق جعفر بن محمد.

در مواردی نیز کتاب‌ها را به دقت گزارش کرده است. البته تحلیل‌ها و توصیف‌های او از منظر کتاب‌شناختی یا نسخه‌شناسی نیست بلکه فقط

در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلیه لندن^۱ چند فهرستواره در زمینه آثار اسماعیلیه وجود دارد. پنج عنوان از این کتاب‌شناسی‌ها به زبان انگلیسی تألیف شده که از کتاب‌شناسی مجدوع که به زبان عربی است، جدیدترند.

با رؤیت این فهرستواره‌ها این پرسش مطرح می‌شود که چرا کتاب‌شناسی‌های اسماعیلیه از ۱۷۶۰ م. (زمان تألیف فهرست الکتب و الرسائل توسط مجدوع) تاکنون سیر صعودی و روبه‌رشد داشته است ولی در دیگر شعبه‌های شیعه از جمله اثنا عشریه چنین فرآیندی وجود ندارد؟ انگیزه پژوهشگران غرب برای تدوین کتاب‌شناسی در حوزه اسماعیلیه چه بوده است؟

هر گونه پاسخ به این پرسش‌ها متوط به شناسایی این کتاب‌شناسی‌هاست. از این رو، اطلاعاتی درباره کتاب‌شناسی‌های اسماعیلیه عرضه می‌شود.

فهرست الکتب و الرسائل: این اثر کتاب‌شناسی آثار اسماعیلیه موجود در برخی کتابخانه‌های هند و به زبان عربی است. نویسنده، مجدوع، از دانشمندان اسماعیلیه در قرن دوازدهم هجری و هندی‌الاصل است. نام کامل او شیخ اسماعیل بن عبدالرسول اجینی، مشهور به مجدوع و از احفاد لار شاه است. وی در ۱۱۸۴ یا ۱۱۸۳ ق/ ۱۷۶۹ یا ۱۷۷۰ م. در شهر اجین درگذشت.^۲

کوشش علینقی منزوی، تهران، مکتبه الاسدی، ۱۹۶۶ م / ۱۳۴۴، ۲۰+۴۹ ص.

نام کتاب را خود مجدوع، فهرسة الكتب و الرسائل و لمن هی من العلماء و الائمة و الحدود و الافاضل نهاده است.

این کتاب سه نسخه دارد. دونسخه کتاب عکسی و در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است و نسخه سوم در کتابخانه مدرسه حکیمیه در برهانپور هند است.

فهرست مجدوع به تکمیل، تصحیح و حتی بازسازی نیاز دارد. تا کنون چند تن به این کار اقدام کرده‌اند. از جمله اسماعیل پوناوالا:

Biobibliography of Ismail Literature, Ismail K. Poonawala, Ed Teresa Joseph, Malibu and California, Undna Publications, 1977, xviii+533p.

راهنمای ادبیات اسماعیلی: ولادیمیر الکسیویچ ایوانف (۱۸۸۶-۱۹۷۰ م.)، شرق شناس روسی تبار و از پژوهشگران برجسته در زمینه اسماعیلیه، به میدان شناسایی منابع اسماعیلی وارد شده و اثرش با عنوان *A Guide to Ismaili literature*، نقطه عطفی در این زمینه است. این اثر در لندن در ۱۹۳۳ چاپ شد. پس از سی سال با ویرایش جدید و تغییرات اساسی با عنوان *Ismaili Literature: Bibliographical Survey* در تهران (۱۹۶۳) تجدید چاپ شد.

ایوانف با تأسیس انجمن تحقیقات در بمبئی و انجام پژوهش‌های علمی درباره اسماعیلیه، نگرش بسیاری از محققان را دگرگون ساخت. زیرا آثار اولیه و مرجع اسماعیلیان را شناسایی و برخی از آنها را احیا و چاپ کرد. با نشر آثار خود اسماعیلیه و آشکار شدن دیدگاه‌های واقعی آنها، تهمت‌ها علیه آنها افشا شد. برخی آثار منتشر شده ایوانف را تا ۱۴۵ عنوان شمرده‌اند.^۴

وی در یادداشتی که بر راهنمای ادبیات اسماعیلی نوشت، هدف «انجمن اسماعیلی» تأسیس شده در ۱۹۴۶ را ارتقای سطح تحقیقات آزادانه و نقادانه در همه موضوعات مرتبط با اسماعیلیه دانسته است.^۵ چاپ اول (۱۹۳۳) این کتاب دارای دو بخش کلی و یک مقدمه است. مقدمه کتاب مشتمل بر چهار مبحث است: فرهنگ کنونی اسماعیلیه، دیدگاه اسماعیلیان درباره فرقه‌ها و مذاهب، سیطره فرهنگ اسماعیلیه در گذشته و حال و توسعه آن، خطوط کلی فرهنگ اسماعیلی.

بخش اول با عنوان اسماعیلیان غرب اسلامی ابتدا اسماعیلیه غرب را به دو دسته داوویه و سلیمانیه تقسیم کرده، آنگاه در چهار سرفصل آثار داوویه را طبقه بندی و معرفی می‌کند: آثار تاریخ مند، آثار بدون تاریخ، آثاری که مؤلف و تاریخ آنها معلوم نیست و بالاخره آثار غیرمنتسب به نویسندگان اسماعیلی. در فصل بعد به معرفی آثار سلیمانیه با عنوان

از نگاه دینی و مذهبی به بررسی محتوای آثار و برجسته‌سازی برخی نکات پرداخته است. ابواب و فصول هر اثر را به تفصیل بیان می‌کند. از این نظر آن را به یک فهرست تحلیلی شبیه دانسته‌اند که ماهیت کتاب شناختی ندارد.

مجدوع، تاریخ تألیف و زندگینامه مؤلفان را نیاورده است. برای نمونه ذیل کتاب دامغ الباطل و حتف المناصل اینگونه نوشته است: «سیدنا علی بن محمد الولید قال فی ابتداء الكتاب...» چند سطر از طبیعه آن را آورده و سپس به بیان سرفصل‌ها پرداخته است.

فصل اول که متون آموزشی مبتدیان را فهرست کرده، با توضیحات کلی آغاز می‌شود. در ادامه، آثار ابتدایی اسماعیلیه را بی‌شمار شمرده است، اما چهار کتاب مهم را از بین آنها گزینش و معرفی می‌کند. نخستین آنها کتاب المیزان، اولین متن آموزشی است که دانش آموزان اسماعیلیه آموزش را با آن آغاز می‌کنند. نویسنده هیچ اطلاعاتی از این اثر در اختیار نمی‌گذارد و فقط از آن نام می‌برد.

فصل دوم کتاب‌های مواضع است. در بین آنها تورات، احادیث بنی اسرائیل، زبور داود همراه با کتاب‌هایی نظیر الخطب الرسول (ص) و وصیت امیرالمؤمنین فهرست شده است. در همین فصل کتاب کلیله و دمنه نیز معرفی شده است که نشان‌دهنده قلمرو علمی این فهرستواره است که صرفاً آثار ویژه اسماعیلیه مورد توجه نبوده بلکه همه آثاری که به نحوی مورد مطالعه یا در کتابخانه آنها بوده یا در تعلیم آنها مورد استفاده قرار گرفته فهرست شده است.

مجدوع با مطالعه آثار کتابخانه‌ای که از آن به «الخزانة الشریفة» یاد می‌کند، به فهرست نگاری آثار پرداخته است. عبارت او این گونه است: «فهدا ما وجد فی الخزانة الشریفة من کتب الفقه لاهل البیت» آگاهی از کتابخانه‌ای به نام «خزانة الدعوة» نام می‌برد.^۶ از این رو گویا در صدد تحقیقات جامع درباره آثار اسماعیلی نبوده و فقط آثار یک یا چند کتابخانه در دسترس را فهرست کرده است.

اشتباهاتی در متن کتاب به چشم می‌خورد؛ برای مثال گاه ارقام تاریخی به اشتباه ثبت شده است. برای نمونه ذیل کتاب کلیله و دمنه می‌نویسد: «نقله من الفارسیة الی العربیة عبدالبدیع بن علی الالهواری لیحیی بن خالد بن برمک فی خلافة المهدي سنة خمس و ستین وثلاثمئة»؛ در حالی که این مقفَع در سال ۱۴۰ ق به قتل رسید.^۷ بنابراین کتاب مجدوع نیز، مانند بسیاری از آثار اسماعیلیه، به ویرایش جدی نیاز دارد^۸ و در مطالعه آن باید دقت کرد. این اثر گویا فقط یک چاپ با این مشخصات دارد:

فهرسة الكتب و الرسائل و لمن هی من العلماء و الائمة و الحدود و الافاضل، اسماعیل بن عبدالرسول الاجینی معروف به مجدوع، به

شعبه‌ای از اسماعیلیه می‌پردازد.

بخش دوم درباره فرهنگ اسماعیلیان شرقی است و به نزاریه می‌پردازد. ابتدا نحله بدخشانی، شعبه‌ای از نزاریه، را بررسی کرده و آثار غیر مشهور و آثار جدید این نحله را معرفی کرده است. پس از آن به نحله الموتی در ایران پرداخته و آثار آنها را گزارش می‌کند.

اما در چاپ بعدی تبویب و ساختار کتاب، تغییراتی انجام شده و مطالب در سه بخش تنظیم شده است. نویسنده در مقدمه‌ای طولانی به تحلیل برخی مباحث کلی پرداخته است. بخش اول درباره فرهنگ فاطمیان و مستعلیان و دارای این سرفصل‌هاست: دوره اول شکل‌گیری، دوره فاطمیان، دوره یمنی‌ها آثار نحله سلیمانی‌ها و آثار دروزیه.

بخش دوم با عنوان فرهنگ نزاریه به این مباحث رسیدگی کرده است: مشرب الموتی‌ها، آثار محمد شاهی، ادبیات نزاری در سوریه، خوجه‌های هند.

در بخش پایانی، سه موضوع را بررسی کرده است: دراویش شیعه، اهل الحق، ادبیات حروقیه و ام‌الکتاب.

همان گونه که این عناوین گویاست، میان چاپ جدید (۱۹۶۳) با چاپ اول (۱۹۳۳) تفاوت‌های ساختاری وجود دارد.

کتاب شناسی فرهنگ اسماعیلیه: اسماعیل یوناوالا^{۱۱} کتاب شناسی جدیدی در زمینه اسماعیلیه با عنوان *Biobibliography of Ismaili Literature* تألیف و در ۱۹۷۷ منتشر کرد. در واقع این پژوهش را با مساعدت بخش مطالعات شرق نزدیک دانشگاه کالیفرنیا در ایالت لس‌آنجلس انجام داد. استاد مشهور دیگری به نام ترزا یوزف^{۱۲} به ویرایش آن اقدام کرد و محسن مهدی بر آن مقدمه نوشت و بالاخره انتشارات یوندا آن را منتشر کرد.

یوناوالا هدف خود را تکمیل کار مجدوع دانسته و اطلاعات را در دو بخش اصلی سامان داده است:

بخش اول معرفی نویسندگان اسماعیلی و آثار علمی آنهاست. این بخش را در سه فصل تقسیم کرده است: دوره قبل از فاطمیان و دوره فاطمیان، مستعلیه، یمن، هند، نزاریه ایران و سوریه و هند. در فصل نزاریه هند، خوجه را نیز آورده است.

بخش دوم درباره آثار گمنام اسماعیلی است. این آثار را در چند فصل طبقه‌بندی و معرفی کرده است: دوره فاطمیان و قبل از آن، فاطمیان طیبی یمن، طیبیان هند، کتب عبادی، نزاریه سوریه، نزاریه ایران، آثار غیر اسماعیلی مورد توجه اسماعیلیان، اسماعیلیان فاطمی امامیه، داعیان طیبی مستعلیه، نزاریه امامیه و رسائل اخوان الصفاء.

همان گونه که از واژه *Biobibliography* در عنوان کتاب پیداست این اثر ترکیبی از شخصیت‌شناسی و کتاب‌شناسی است. این سبک در قدیم

مرسوم بوده و معمولاً اطلاعات نویسندگان را همراه با اطلاعات کتب می‌آورده‌اند. این شیوه در الفهرست شیخ طوسی و معالم العلماء ابن شهر آشوب مشهود است.

نقیب تاج‌دین^{۱۳} کتاب‌شناسی جدیدتری با عنوان *A Bibliography of Ismailism* در ۱۹۸۵ در نیویورک و توسط کاروان بوک^{۱۴} به چاپ رسانده. تاج‌دین، ۱۴۳۶ مقاله و کتاب در حوزه مطالعات اسماعیلیه را شناسایی و فهرست‌سازی کرده است. اطلاعات منابع به ترتیب نام نویسنده آمده است.

قلمرو این کتاب‌شناسی، فقط آثار درباره تاریخ، جامعه، اعتقادات و دیگر جنبه‌های اسماعیلیه است و برخلاف یا یوناوالا که معرفی آثار خود اسماعیلیه در دستور کارشان بود، تاج‌دین، درباره‌ها را گردآوری کرده است.

نسخه‌شناسی: اما دو پژوهش با گرایش نسخه‌شناسی در حوزه اسماعیلیه منتشر شده که توجه بر انگیز است. یکی در ۱۹۶۵، تألیف موعظ گوریاوالا،^{۱۵} استاد دانشگاه لندن، با این عنوان:

A Descriptive Catalogue of the Fyzee Collection of Ismaili Manuscripts.

که نخستین بار دانشگاه بمبئی در ۱۹۶۵ منتشر کرد. گوریاوالا، اطلاعات نسخه‌شناختی را در دو بخش سامان داده است:

بخش اول اطلاعات آثاری است که خود اسماعیلیان نوشته‌اند و بخش دوم اطلاعات آثاری است که نویسندگان غیر اسماعیلی درباره اسماعیلیه نوشته‌اند. البته محدوده کار نویسنده فقط «مجموعه آثار خطی فیض» بوده است.

پس از سال‌ها مؤسسه اسماعیلیه لندن برای نسخه‌شناسی آثار اسماعیلی اقدام دیگری انجام داد و کتاب *Ismaili and other Arabic Manuscripts* را منتشر کرد. نویسنده آن دلیا کورتس^{۱۶} بود و از سوی انتشارات تاوریزست^{۱۷} در لندن در سال ۲۰۰۰ منتشر شد.

این فهرستواره در واقع نسخه‌های موجود در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلیه در لندن را شناسایی و معرفی کرده و از سوی دیگر ذیل و تکمله‌ای بر کتاب دو جلدی راهنمای نسخه‌های خطی عربی کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلیه است که پیش از این توسط آدام گاسک کار شده بود. کورتس، ۱۸۸ نسخه را که گاسک نیآورده بود، نسخه‌شناسی و معرفی کرد. این آثار به زبان عربی و اکثر آکلامی، فلسفی، تاریخی در حوزه اسماعیلیان بمبئی و فاطمی است. اغلب این دستنوشته‌ها به دوره اخیر یعنی سده نوزدهم و اوایل قرن بیستم مربوط است.

این مجموعه بر اساس ترتیب الفبایی نام نویسندگان آثار و ترتیب زمانی عناوین فهرست‌بندی شده است. شرح تفصیلی محتویات آثار و

نویسنده دکتری خود را در رشته اسلام‌شناسی از دانشکده خاورشناسی و آفریقا‌شناسی دانشگاه لندن دریافت کرده و در حال حاضر نیز از جمله مدرسان دانشگاه میدل ایست (middle East) رشته دین‌شناسی است.

در معرفی مؤسسه مطالعات اسماعیلی باید گفت این مرکز با هدف ترویج پژوهش و آموزش در عرصه اسماعیلیه با استفاده از متون تاریخی و معاصر و تحقیق جامع‌تر درباره رابطه آن با جوامع و ادیان دیگر در ۱۹۷۷ بنا شد.

دورنمای فعالیت‌ها و طرح‌های این مرکز صرفاً بررسی میراث کلامی و مذهبی اسلام و اسماعیلیه نبوده، بلکه جستجو و تفحص درباره ارتباط این دین با جامعه و فرهنگ نیز در نظر گرفته شده است.

در واقع، این مرکز با تکیه بر آثاری که تا کنون مورد توجه نبوده است، خصوصاً آثار ادبی و فکری شیعی به طور کلی و اسماعیلی به طور خاص، به تحقیقات و آموزش می‌پردازد. از این رو این اثر رویکرد کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی را در دستور کار خود قرار داده است.

مؤسسه مطالعات اسماعیلی از بدو تأسیس محل رجوع علاقه‌مندان به تحقیق و مطالعه درباره تاریخ اسماعیلیه و تفکر این فرقه بوده و همواره کوشیده است با تعقیب روند گسترش مجموعه نسخ خطی کتابخانه خود به واسطه حمایت‌های مالی افراد و مراکز، شهرت جهانی خود را به منزله یک مرکز تحقیقی و پژوهشی تخصصی حفظ کند.

کورتس اطلاعات نسخه‌ها را در دو بخش اصلی دست نوشته‌های اسماعیلیان و نسخ غیر اسماعیلیان مرتب کرده است. بخش اول شامل آثار نویسندگان خاص، آثار مجهول المؤلف و بالاخره مجموعه‌هاست. بخش دوم؛ معرفی آثار نویسندگان اسماعیلی در حوزه موضوعات اسماعیلی است.

آدام گاسک که مدتی کتابدار کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلیه بود به نسخه‌شناسی آن کتابخانه همت گماشت و فهرست و جلدی با عنوان راهنمای نسخه‌های خطی عربی کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی را در ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۵ منتشر کرد.

این اثر در زمان خود مجموعه‌ای جامع بود. اما اکنون موجودی‌های کتابخانه بسیار بیشتر شده است، بنابراین، هدف اصلی از ارائه این اثر، انتشار جلد سوم و مکمل راهنمای گاسک بوده است. همچنان که از برخی نمونه دست نوشته‌ها مشخص است. این مجموعه آثاری را دربردارد که در دیگر آثار مذکور گاسک نیستند.

به همین منظور، لازم بود که در نحوه فهرست‌بندی تغییراتی داده شود و سبکی اتخاذ گردد که راهنماهای گذشته و حال را به دلیل دربرداشتن انواع مختلف رویکردهای اطلاعاتی به یک اثر، مکمل یکدیگر سازد. در واقع، پس از سقوط فاطمیان در سال ۱۱۷۱ م / ۵۶۷ ق و تخریب

اطلاعات مربوط به ماهیت ادبی و تاریخی و اصولی آنها و همچنین اطلاعات سایر منابع درباره نسخه‌های مزبور در گزارش هر اثر آمده است. فهرست نسخه‌های بی‌نام جداگانه و با ترتیب الفبایی تحت عنوان تک‌نگاری یا عنوان مجموعه بر اساس ترتیب زمانی آمده است. درباره آثاری که چندین نسخه از آنها وجود داشته، نسخه‌ها بر اساس ترتیب زمانی از قدیم‌ترین تا جدیدترین معرفی شده‌اند.

بخش اول، آثار نویسندگان مستقل، آثار بی‌نام و مجموعه‌ها را در چارچوب نسخه‌های خطی اسماعیلی و بخش دوم، آثار نویسندگان غیر اسماعیلی را در زمینه نسخه‌های غیر اسماعیلی مورد توجه قرار می‌دهد. آثار منتشره این مرکز در چندین مقوله خاص جای می‌گیرد:

۱. گزارش کنفرانس‌ها، کتابنامه‌ها و کتاب‌های راهنما؛ ۲. مطالعه در مورد فرقه اسماعیلیه؛ ۳. ترجمه متون ادبی و منظوم؛ ۴. گردآوری و ترجمه متون مهمی که ماهیت تحقیقی آنها اولیه و ثانویه است؛ ۵. آثار و مقالاتی که به نوعی به فرهنگ و مضامین خاص اسلامی توجه کرده‌اند؛ و ۶. بررسی موضوعاتی که ارتباط میان دین و جامعه را از نگاه تاریخی و مدرن می‌نگرند.

اطلاعات هر مدخل به این صورت آمده است: نام کامل مؤلف همراه با برخی اطلاعات مختصر زندگی‌نامه‌ای؛ عنوان کامل اثر؛ چند سطر درباره محتوای اثر و همچنین اطلاعات مربوط به ماهیت تاریخی، ادبی و اصولی آن؛ نام نسخه بردار که در اینجا همراه با نام محل نسخه‌برداری اثر می‌آید؛ تاریخ میلادی و هجری هر اثر و تخمین تاریخ در صورتی که نسخه خطی تاریخ صریحی ندارد؛ اطلاعات فیزیکی کتاب مانند نوع دست نویس و تفصیلات مربوط به کاربرد جوهرهای مختلف و نکاتی درباره حواشی؛ رجوع به سایر نسخه‌ها یا مجلدات یک اثر در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلیه و نیز اشاره به سایر دست‌نوشته‌ها که در دیگر فهرست‌ها ذکر آنها آمده است.

اکثر نسخه‌های خطی در این مجموعه به فقه، ادبیات، تاریخ و عقاید اختصاص دارد. در آوانگاری واژگان و ثبت اسامی عربی تا حدود زیادی از سبک دایرة المعارف اسلام پیروی شده است. این مجموعه شامل نسخه‌هایی است که اکنون در اختیار شاخه نزاریه اسماعیلی سوریه بوده یا به مصطفی غالب فقید، محقق اسماعیلی سوریه، تعلق داشته است.

دسترسی به دست‌نوشته‌های آثار اسماعیلی دانشمندان سوریه و تهیه فهرست جامع از آنها به دلیل آنکه دارایی‌های خصوصی افراد بوده، امکان پذیر نبوده است. لذا، برجستگی این مجموعه در پرداختن به متونی است که تا به حال ناشناخته بوده‌اند، اما اکنون جزو آثار کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی‌اند.

از افتخارات تاریخی آنهاست. علی رغم این واقعیت‌ها، اطلاعات و آگاهی‌های نسبتاً اندکی از آنها وجود دارد و گاه داوری‌های عجیب و منفی درباره‌ی آنان درج و ثبت شده است.

امید است، این کتاب‌شناسی‌ها با گسترش اطلاعات صحیح، زمینه‌های مساعدی برای دستیابی به انسجام بیشتر اعضای خانواده تشیع فراهم آورد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. این مؤسسه در ۱۹۷۷ در لندن تأسیس شد و دارای کتابخانه پرمایه‌ای در زمینه اسماعیلیه‌شناسی است.

۲. این اطلاعات برگرفته از کتاب ادبیات اسماعیلی نوشته ایوانف و مقدمه علی نقی منزوی بر کتاب فهرسه است. به هر حال اطلاعات درباره او بسیار کم است و چند منبع فارسی که به او پرداخته‌اند عبارت‌اند از: ایوانف در کتاب ادبیات اسماعیلیه به تفصیل این فهرست را معرفی کرده است. در واقع او اولین کسی است که مجدوع و فهرست اوراشناسانده است. پس از او پل کرواس در رسائل فلسفیه ابوبکر محمد بن زکریا رازی (قاهره، ۱۹۳۹، ص ۲۲۲) به وی پرداخت. پس از او محمد کامل حسین در مقدمه کتاب الاهیة فی آداب اتباع الائمة (ص ۱۰) به او پرداخت. علی نقی منزوی در مقدمه فهرسه نیز به او و کتابش پرداخته است.

A Guide to Ismaili literature, London. 1933 Tehran. 1963.

ایوانف شماره ۳۳۹ در ص ۹۳ و ۹۴ را به کتاب مجدوع اختصاص داده است. ایوانف معتقد است مجدوع این اثر را قبل از ۱۱۷۳ یا ۱۱۷۶ م. تألیف کرده است.

۳. مقدمه مجدوع بر فهرسه، ص ۲.

۴. فهرسه، ص ۳۸.

۵. همان، ص ۳۳.

۶. همان، ص ۱۱.

۷. مقدمه منزوی بر فهرسه، ص ۱۰.

۸. دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰، ص ۷۲۱.

کتابخانه‌های معروف و مهم آنان به دست ایوبیان، گروهی که توانستند آثار مکتوب فاطمیان را حفظ کرده و همچنان به بررسی آنها مبادرت ورزند، خود اسماعیلیه به خصوص شاخه طیبیان بودند. نسخه‌های خطی عمدتاً در هند و خصوصاً در گجرات و آن هم در عصر بحران‌های شعبه بهره و داعیان اسماعیلیه نسخه برداری شده‌اند. از این رو، مرام و مسلک و نگاه‌های اسماعیلیه به ویژه بهره در آنها نمایان است.

نقطه قوت این مجموعه در تعداد نسبتاً اندک دست نوشته‌های متعلق به شاخه نزاریان اسماعیلیان است که سابقاً در شمار اموال شخصی عالم اسماعیلی و سوری فقید، مصطفی غالب (۱۹۲۱-۱۹۸۱) به شمار می‌آمده است. بررسی فرقه اسماعیلیه در میان سوریان تا کنون با محدودیت‌هایی مواجه بوده است؛ زیرا تا به امروز، بیشتر دست‌نوشته‌های فرهنگ و ادبیات اسماعیلی سوری اموال شخصی افراد بوده است.

این عامل سبب گردیده که فهرست برداری جامع متون متعلق به سوری‌ها، غیر ممکن باشد. علاوه بر این، فقدان دست‌یابی به این آثار، محققان را وادار ساخته است تا به طور کلی، به منابع غیر اسماعیلی و تا حدودی جهت دار روی آورند.

علی رغم این که در سال‌های اخیر، برخی متون سوری با اقدام ابتکاری برخی محققان نظیر عارف نامر (۱۹۹۸) و مصطفی غالب به مرحله چاپ رسیده، هنوز نقد و تحلیل نشده است. از این رو، فهم و درک برخی مطالب آنها مشکل است.

بدین ترتیب، مقصود از این راهنما عطف توجه به نسخه‌های خطی مهمی است که تا کنون ناشناخته مانده است و هم اکنون در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی نگهداری می‌شود. همچنین، نتیجه‌گیری بهتر از مطالعه آنها و شناخت بهتر میراث ادبی و الگوهای نظری و اصولی پیروان اسماعیلی هدف دیگر این مجموعه است.

مناسب است یادی از کتاب‌شناسی فرقه اسماعیلیه بشود که در مجمع جهانی اهل بیت (ع) در تهران انجام یافت. این کتاب‌شناسی به کوشش هادی خانیکی سامان یافت و در مرداد ۱۳۷۴ به صورت جزوه منتشر شد. این جزوه، در مجموع ۱۰۲۱ اثر را معرفی کرده که به ترتیب زبان در بخش‌های فارسی، عربی، انگلیسی، اردو، فرانسوی، آلمانی، گجراتی و ایتالیایی تنظیم شده است. این اثر فقط مشخصات صوری منابع را آورده و از توصیف بی بهره است. همچنین متون اسماعیلیه را در کنار کتاب‌های «درباره» آورده و گاه برخی پایان‌نامه‌ها را هم معرفی کرده است.

اسماعیلیه و شعبه‌های مختلف آن مانند نزاریه و مستعلیه، آقاخانیه و دروزی‌ها بخش زیادی از فرهنگ و تاریخ اسلامی را به خود اختصاص داده‌اند. حتی گاه نماینده شیعه معرفی می‌شوند و برخی، تشیع را مرادف اسماعیلیه می‌پندارند. دوره‌های طلایی مانند حاکمیت فاطمیان در مصر

9. *A Guide to Ismaili literature* .P.V.
10. *literature of Western Ismaili*.
11. Ismail K.poonawala.
12. Teresa Joseph.
13. Nagib Tajdin.
14. Caravan Book.
15. Mu'izz Goriawala.
16. Delia Corlese.
17. I.B.Tauris.